

*Безрутенко Володимир Сергійович –
ад'юнкт Київського національного
університету внутрішніх справ*

Історичний шлях виникнення корупції, різноманітність поглядів на проблему визначення дефініції цього явища

У статті здійснено спробу розглянути історичний шлях виникнення та поширення феномену корупції, зрозуміти всю глибину проблеми визначення її універсальної дефініції, що могла б слугувати уніфікації зазначеного поняття, з метою більш ефективної протидії цьому явищу.

Корупція як соціальне явище виникло настільки давно, що іноді складається враження, що, якщо не одночасно з зародженням людської раси на землі, то принаймні з виникненням у людському житті владних та грошових взаємовідносин. Перша згадка про корупцію, як негативну форму здійснення державної служби знайшла своє відображення в найстарішому з відомих людству історичних пам'ятників державності – архіві стародавнього Вавилону, – що припадає на другу половину XXIV століття до нашої ери. В епоху шумерів і семітів Цар Лагаша (територія сучасного Іраку) Урукагіна був вимушений реформувати своє державне управління з метою припинення зловживань своїх чиновників та суддів [1].

На думку Г.Р. Ахметової теоретично виникнення та існування корупції стає можливим з моменту виділення функцій управління в суспільній або господарській діяльності. Саме тоді у державного чиновника з'являються великі можливості розпоряджатися різноманітними ресурсами, у результаті чого він часто приймає рішення не в інтересах суспільства, а виходячи зі своїх особистих, корисливих потреб. Історично цей процес повинен відноситись до часу формування перших класових суспільств і державних утворень у прадавніх центрах людської цивілізації: Єгипті, Месопотамії, Індії, Китаї, тобто у період III–II тисячоліття до нашої ери, що підтверджується знайденими археологами й істориками релігійними та літературними джерелами. Так, в одному з найстародавніших текстів має місце явне підтвердження того, що єгипетські царі приймали підношення.

Але, відношення до проявів корупції було різним, наприклад, у стародавній Індії до хабарів відносилися поблагливо, як до явища, яке необхідно приймати таким як воно є. З огляду на те, що державну владу мав хто-небудь підтримувати та захищати, а функції сучасних правоохоронних органів тоді виконувала армія, в якій було значно більше прав аніж тепер, можна стверджувати, що корупція в органах правопорядку, виникла разом із виникненням корупції взагалі [2].

За часів античності поняття корупції сприймалося досить неоднозначно. Слово корумпувати (від лат. “corruptare”) мало декілька негативних значень: ушкоджувати шлунок неякісною їжею, псувати воду в закритій тарі, втрачати можливість, знищувати майно пожежею, викривляти зміст, соромити гідність та ін. Інше значення слова “корумпувати” означає підкупати кого-небудь або всіх (не обов'язково посадовця) щедрими подарунками. Префікс “cor”, начебто, “запрошував” спільно порушувати закон, договір, із самого початку визначаючи, що корупція – явище, яке має співучасників. У римському праві “corruptare” означало ламати, псувати, пошкоджувати, фальсифікувати показання, але в цей же час і підкупити суддю (претора) [3]. Існували й інші схожі поняття, такі як, наприклад

repetunde, pecunia repetunde, що означало кошти, які підлягали поверненню адміністративними особами, як отримані у вигляді хабарів шляхом вимагання [4].

У період середньовіччя поняття корупції отримує значення, притаманне виключно церковним, канонічним відносинам – як спокуса диявола. В подальшому інквізиція сприяла завершенню двохтисячорічного процесу боротьби латинської мови з її грецьким корінням, одним із наслідків чого стала заміна терміну “каталіз” (від грец. *katalysis* – руйнування, знищення) на латинський “корупція”. Корупція в католицизмі означала гріховність. Отримана в спадщину гріховна порча розглядалась як природа всіх гріхів (Блаженний Августин, Фома Аквінський). Історик У. Манчестер охарактеризував період середньовіччя як суміш нескінченних війн, корупції, беззаконня. У Великій Британії корупція була дуже широко розповсюдженим явищем. Е. Де Сото пише: “У 1601 р. спікер палати спільнот сказав про мирових суддів: “Ці тварі за півдюжини курчат готові наплювати на цілу дюжину кримінальних законів”. Згадується про корупцію й у російських літописах ще XIII століття. Першим законодавчо обмежив розповсюдження корупції Іван III, а смертну кару за прояви корупції ввів його онук Іван IV (Грозний). За царювання Петра I почалась справжня боротьба з корупцією. Він створив контролюючі органи, завдяки яким за часів його царювання пролунало декілька корупційних скандалів. Усе це ще раз вказує на те, що історія людської цивілізації досить багата прикладами проявів корупції, що підтверджує досить поважний вік та неодмінну присутність цього явища в усіх людських культурах і цивілізаціях. Слід зазначити, що корупція засуджувалася в усі часи, але це не зашкодило проникнути їй і у сучасне суспільство [2].

Визначення корупції, як соціального явища, намагалися знайти Аристотель, Платон, Фулід. Вони створили першу відому науковцям модель корупції – “моральну модель”, яка пояснювала людську недосконалість перепоною на шляху до легітимного суспільства. Ніколо Макіавеллі порівнював соціальне зло корупції з такою, на той час, поширеною хворобою як чахотка. На його думку мудрість правителів полягала у своєчасному виявленні хвороби та знаходженні методів лікування.

Інший геніальний європейський вчений Томас Гоббс писав: “...люди, які пишаються своїм багатством, сміливо скоюють злочини в надії, що їм вдасться уникнути покарання шляхом корумпування державної юстиції або отримати пробачення за гроші чи інші форми винагороди”. З точки зору Гоббса, корупція “...є корінь, з якого витікає в усі часи та за усіляких спокус зневага до усіх законів”. Ці вислови є безумовним доказом поширення корупції й на органи правопорядку того часу. Не можна не згадати й вислів Карла Маркса: “Покажіть капіталу прибуток у триста відсотків, й не буде жодного злочину, на який він не піде...”. Макс Вебер, ввівши в науковий обіг поняття “толерантний функціоналіст”, навпаки, вважав, що корупція може мати позитивний і функціональний характер у відносинах державної та приватної сфер, за умови якщо вона підсилює позицію еліт, які гарантують прискорення змін, що відбуваються в суспільстві.

У XX столітті дослідження явища корупції стало немодним. Капіталізм намагався довести свою перевагу, а для цього факти корупції довелося замовчувати. Аналогічна ситуації була й у Радянському Союзі, де взагалі не визнавалася можливість існування корупції на одній шостій частині суші. І тільки в останні десятиріччя XX сторіччя на Заході усвідомили, яку шкоду завдає корупція усім сферам життєдіяльності суспільства, але на той час не збереглося жодних наукових шкіл з їх надбаннями у вивченні цього явища [5].

Незважаючи на безцінність історичного досвіду, повернемося нарешті до наших часів і спробуємо з'ясувати, як, все ж таки еволюціонувало разом з

суспільством й переслідуюче його через тисячоліття морально-психологічне явище корупції.

Світова спільнота декілька останніх десятиріч виявляє непідробний інтерес до цього явища, а іноземні фахівці та вчені докладають чимало зусиль для того, аби опанувати всі аспекти цього явища. Оскільки явище корупції стирає будь-які міждержавні та міжнаукові кордони, а разом з тим й поглинає своїм впливом майже усі сфери життєдіяльності, вивчення його відбувається комплексно й послідовно, на глобальному рівні, а увага, в першу чергу, приділяється природі виникнення та виробленню інструментарію, завдяки якому можливо буде, якщо не подолати, то хоча б локалізувати та мінімізувати його масштаби та вплив на суспільство.

Але, незважаючи на це переважна більшість громадян, і що найстрашніше, суб'єктів вчинення корупційних діянь, не в повній мірі, а іноді навіть зовсім не правильно розуміють сутність цього феномену.

Фахівці різних галузей науки намагаються зрозуміти корупцію під різними кутами зору, притаманними саме тим наукам, які вони представляють. Так, політологи вважають, що корупція – це, насамперед, обмеження свободи волі й вибору, конституційних прав громадян, що притаманне, зокрема, державам авторитарного й тоталітарного типу. Це вони пояснюють недостатністю демократизації суспільства, що призводить до збільшення чисельності “недобросовісних” політиків.

Фахівці у сфері управлінської діяльності зосереджують свої зусилля на винайденні рецептів для оздоровлення управлінського апарату, де, на їхню думку й криється причина цього феномену. Економісти віддають перевагу виробленню шляхів детінізації економіки, що тяжко хвора в умовах корумпованого суспільства, але при цьому необхідно сказати, що врешті решт, і сама вражена корупцією економіка виступає причиною розвитку корупційних відносин у суспільстві. Соціологи б'ють на сполох, вбачаючи в корупції всі біди соціально-культурного розвитку суспільства, нестримну деморалізацію громадськості. Юристи розглядають корупцію як відхилення від обов'язкової, нормативної поведінки та зосереджують свої зусилля на вдосконаленні законодавства таким чином, щоб протиправна поведінка виключала своє існування взагалі. Але, в решті решт кожен з цих напрямів, розвиваючись відокремлено, не має жодних шансів на подолання зазначеного ганебного явища. Існує думка, що корупція являється індикатором хворого суспільства, хворого на комплекс, іноді хронічних захворювань, яке, в свою чергу, і лікувати необхідно комплексною програмою. На жаль, одним із симптомів цієї хвороби часто виступає відвертий цинізм – у суспільстві переважають так звані подвійні стандарти, тобто корупцію усі зневажають, вважають ганебним явищем, але залюбки користуються виробленими нею механізмами для досягнення мети [2].

Досить яскраву та образну характеристику цьому явищу дав О.І. Кіпрічников: “Корупція – це корозія влади. Як іржа роз'їдає метал, так корупція руйнує державний апарат і роз'їдає моральні основи суспільства. Рівень корупції – своєрідний термометр суспільства, показник його морального стану і можливості державного апарату вирішувати завдання не у приватних інтересах, а інтересах суспільства. Подібно до того, як для металу корозійна втома означає зниження межі його витривалості, так для суспільства втома від корупції означає зниження його опору” [6].

Поняття корупції можна трактувати як заведено, але справжня проблема криється у спробах дати науково-обґрунтоване та універсальне визначення цього явища, яке змогли б прийняти усі фахівці та науковці, що спеціалізуються на його вивченні. Так, один з найвідоміших російських кримінологів А.І. Алексєєв свого часу попереджував про неможливість у сучасних умовах чітко інтерпретувати з правової точки зору поняття, що є предметом нашого дослідження [7].

Складність розуміння і визначення феномену корупції певною мірою зумовлена поєднанням мультиполярних політичних, правових, економічних, соціальних і психологічних чинників, про що свідчать результати численних досліджень останніх років.

Так, у монографії М.І. Мельника зазначається, що: “Корупція – не просто соціальне, але і психологічне та моральне явище. Адже вона не існує поза людей – їх поведінки, діяльності. Корупція – це спосіб мислення, який обумовлює спосіб життя [8]. Дещо ретроспективне за стилем, але містке тлумачення корупції, що пропонується сучасними російськими дослідниками: “Корупція – природне взаємовигідне співробітництво людей, що перебувають у владних структурах держави, з людьми, згідно цитати, які в них не перебувають, але бажають використовувати державний механізм, що належить усьому населенню, у власних цілях” [9].

Кодекс поведінки посадових осіб по підтриманню правопорядку, прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 17 грудня 1979 року, розуміє під корупцією “скоєння або нескоєння якої-небудь дії при виконанні обов’язків або пов’язаної з виконанням цих обов’язків з вимаганням або прийняттям подарунків, обіцянок чи стимулів або їх незаконне отримання кожного разу, коли має місце така дія або бездіяльність”. Погоджуються з таким визначенням і спеціалісти Фонду ІНДЕМ: “...під корупцією... розуміють ситуацію, коли посадова особа приймає протиправне рішення... з якого отримує вигоду деяка інша сторона,... а посадова особа, у свою чергу, отримує незаконну винагороду від цієї сторони”. Аналогічне за змістом визначення корупції подано й у Конвенції про кримінальну відповідальність за корупцію, що була прийнята на 103-й сесії Комітету Міністрів Ради Європи 4 листопада 1998 року.

У результаті проведення Генеральною Асамблеєю ООН міжрегіонального семінару з проблем корупції (Гавана, 1990 рік), у Кодексі поведінки посадових осіб щодо підтримання правопорядку корупція була визначена як зловживання службовим становищем для досягнення особистої або групової вигоди, а також незаконне отримання державними службовцями вигоди у зв’язку зі службовим становищем [10].

На першій сесії Дисциплінарної Групи Ради Європи з проблем корупції (Страсбург, 22–24 лютого 1995 року) корупція була визначена як: “Підкуп (хабар), поведінка осіб, уповноважених у державному або приватному секторі, яка порушує обов’язки, що витікають з цього статусу посадової особи, особи, яка працює у приватному секторі, незалежного агента, або інших відношень подібного роду, що мають на меті отримання будь-яких приналежних переваг для себе чи інших осіб”.

У російській кримінології набуло поширення (Г.Н. Борзенков, С.В. Ванюшкін, А.І. Долгова, А. Желудков, П.А. Кабанов, В.С. Комісаров, Г.К. Мішин), але з незначними розбіжностями таке визначення: “Корупція – це соціальне явище, що характеризується підкупом-продажністю державних й інших службовців і на цій підставі корисливим використанням ними в приватних або вузько-групових, корпоративних інтересах офіційних службових повноважень, пов’язаних з їхнім авторитетом та можливостями” [11].

С.В. Максимов, І.М. Мацкевич, В.С. Овчинський, Г.Ф. Хохряков, В.Є. Емінов вважають, що корупція – це використання уповноваженими на виконання державних функцій (або прирівняних до них) особами свого статусу та пов’язаних з ним можливостей для непередбаченого законом отримання матеріальних та інших благ і переваг, а також протиправне надання їм цих благ і переваг фізичними і юридичними особами [12]. На думку А.І. Мізерія, корупція – “це соціальне явище, що полягає в розпаді суспільства й держави, коли державні (муніципальні) службовці, а також особи, уповноважені на виконання як державних, так й інших

управлінських функцій, в тому числі й в комерційному секторі, використовують своє службове положення, статус і авторитет займаної посади всупереч інтересам служби або інших осіб і встановленим нормам права і моралі, в корисливих цілях для особистого збагачення або в групових інтересах”. Основною особливістю цього визначення є те, що зміни, які відбулися за останні 15–20 років примусили автора включити у перелік суб’єктів корупційних проявів представників приватного сектору [13].

Г.Н. Горшенков вважає, що корупція – “це негативне соціально-політичне явище, що виражається сукупністю аморальних дій, дисциплінарних проступків, цивільно-правових, адміністративних правопорушень, злочинів, що включають в себе морально-правовий розпад і використання в протиправних корисливих цілях державних службовців, народних депутатів та їх помічників, суддів, народних засідателів, посадових осіб шляхом стимулюючого підштовхування їх до протиправних діянь, а також самі такі діяння, що скоюються корумпованими особами”. Досить близьке за змістом визначення викладене у Міжамериканській конвенції проти корупції, що була підписана 29 березня 1996 року державами-учасницями Організації Американських держав [14].

Найчастіше у документах ООН та Ради Європи корупція визначається як “зловживання державною владою для отримання вигоди в особистих цілях, у цілях третіх осіб та груп”.

У всіх наведених вище визначеннях корупції є одна спільна риса – кожне з них, тим чи іншим чином, можна застосувати й конкретно до органів внутрішніх справ, як носія влади. Але, незважаючи на це, деякі науковці зосередили увагу й на виробленні спеціальних визначень, що враховують особливості діяльності органів внутрішніх справ.

У рекомендаціях R (2001) 10 Комітету Міністрів державам-членам з Європейського кодексу поліцейської етики термін “корупція” в поліції охоплює різноманітні дії, такі як підкуп, підробка чи знищення доказів, фаворитизм і, навіть, кумівство. Загальним для всіх цих дій визнається те, що вони в обов’язковому порядку містять у своїй основі зловживання повноваженнями, пов’язаними з поліцейськими функціями. Крім того, визнається, що корупція повинна розглядатися як постійна загроза для чесності поліції та її нормального функціонування у законних межах у всіх державах-членах [15].

Міжнародна асоціація шефів поліції та Національний центр з питань політики забезпечення законності у схваленому ними 30 квітня 1990 року документі “Політика попередження корупції” визначають корупцію як “...дії, які тягнуть за собою неправильне вживання або зловживання офіцером поліції своїми повноваженнями таким чином, щоб здобути особисту користь для себе або інших” [16].

Деякі представники закордонної науки визначають корупцію так: “Корупція – це будь-який вид заборонених відносин, у які вступає поліцейський чиновник, займаючи офіційне положення, що незаконно отримує матеріальну винагороду чи вигоди або такий, що очікує на їх отримання [17].

Як ми бачимо, на сьогодні існує досить значна кількість точок зору на визначення цього явища, що вказує на складність феномену, що досліджується.

Таким чином, питання дефініції корупції в сучасній науці залишається відкритим з огляду на різноманітність поглядів, а можливо недостатність знань про це явище на даному етапі розвитку науки, а поняття, запропоноване законодавцем у Законі України “Про боротьбу з корупцією”, на жаль, не витримує жодної критики.

Список використаних джерел

1. Большая советская энциклопедия – М.: Сов. энцикл., Т. 27. – 1977. – С. 94.

2. Ахметова Г.Р. Коррупция в нефтедобывающих странах. Учебное пособие. – Алматы: Издательство “Кульжахан”, 2002. – С.14–15.
3. Бартошек М. Римское право. Понятие, термины, определения. М., 1989. – С. 93.
4. Основы борьбы с коррупцией (системы общегосударственной этики поведения) / Науч. ред. С.В. Максимов. С. 25. / <<http://www.transparency.org.ru/CENTER/DOC/SourceBook.doc>>.
5. Жданов Ю.А. Исторические формы коррупции //Междунар. науч. - практ. конференция “Борьба с коррупцией на Юге России как системная проблема. Препятствия и стратегии. – Ростов на Дону, 2001. – С. 21.
6. Киртичников А.И. Взятка и коррупция в России. – СПб: Альфа, 1997. – С. 17.
7. Алексеев А.И. Криминология: Курс лекций. М., 1998. – С. 259.
8. Мельник М.І. Корупція: сутність, поняття, заходи протидії: Монографія. – К.: Атіка, 2001. – С. 27.
9. Кушнарьов С.В., Шаповалов О.В. Корупція: соціально-психологічний феномен загрози особистості та професійній діяльності посадової особи в органах внутрішніх справ: Монографія. 2-е вид. – К.: Націон. акад. вн. справ, 2005. – С. 12.
10. Международная защита прав и свобод человека. Сб. документов. М.: 1990. – С. 323.
11. Криминология. Учебник для юридических вузов / Под общ. ред. А.И. Долговой. – М., 1997. – С. 501; Криминология. Конспект лекций / Авт. – сост. А. Желудков. – М., 1999. – С. 90; П.А. Кабанов Коррупция и взяточничество в России: исторические, криминологические и уголовно-правовые аспекты. – Нижнекамск: ИПЦ “Гузель”, 1995. – С. 7; Б. Волженкин Коррупция как социальное явление // Чистые руки. – 1999. – № 1. – С. 29–30.
12. Криминология. Учебное пособие / Под общ. ред. В. Е. Эминова. – М., 1997. – С. 61; Хохряков Г.Ф. Криминология. Учебник / Отв. ред. В.Н. Кудрявцев. – М.: Юрист, 1999. – С. 350; Я. Кузьминов Россия и коррупция: кто кого? Коррупционное поведение в России стало нормой экономической и правовой культуры // Чистые руки. – 2000. – № 4. – С. 5.
13. Мизерий А.И. Коррупция, власть, бизнес // Право. Бизнес. Население: Материалы Всероссийск. науч. – практ. конф.: В 3 ч. – Н.-Новгород, 2000. – Ч. I: Бизнес и население: правовые аспекты. – С. 94–95.
14. Горшенков Г.Н. Криминологический словарь. – Сыктывкарский филиал МССШМ МВД России, 1995. – С. 19–20.
15. Official Gazette of the Council of Europe: Committee of Ministers part-volume, No. V n May 2000, recommendation R (2000) 10.
16. Міжнародні правові акти та законодавство окремих країн про корупцію / Упоряд.: М.І. Камлик та ін. – К.: Школяр, 1999. – С. 140.
17. Криминология. Словарь-справочник / Сост. Х.–Ю. Кернер; пер. с нем. – М., 1998. – С. 105.

The author makes an attempt to consider the historical way of origin and spreading of corruption, to understand all depth of the problem of determination of its universal definition which could to serve for unification of this concept with the purpose of more effective counteraction this phenomenon.